

Мета, цілі та завдання фізичної реабілітації: системний підхід

Львівський державний університет фізичної культури (м. Львів)

Постановка наукової проблеми та її значення. Терміни «ціль фізичної реабілітації», «мета фізичної реабілітації», «завдання фізичної реабілітації» широко застосовують протягом тривалого часу, однак їх визначенню в спеціальній літературі уваги не приділяють. Фахівці часто використовують їх довільно і як синоніми. Подібна ситуація склалася з поняттями «цілі лікування», «мета лікування», «завдання лікування». Окрім названих, ще виявлено застосування терміна «мішень для реабілітаційних втручань» [1].

Проблема трактування термінів виникає під час вивчення міжнародного досвіду. Англійський термін «goal» стосовно фізичної реабілітації перекладають і як «мета», і як «ціль», і як «завдання». У російській мові термін «мета» відсутній. Тому при перекладі українською мовою з російської або використанні російськомовних джерел також виникає проблема правильного трактування та коректного застосування фахівцями з реабілітації термінів «мета» й «ціль».

Вивчення різних аспектів процесу фізичної реабілітації з метою його подальшого вдосконалення доцільно проводити на основі системного підходу.

Сутність системного підходу полягає в комплексному дослідженні великих і складних об'єктів (систем), їх дослідженні як єдиного цілого з узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин. Він стосується загальнонаукової методології й може застосовуватися щодо будь-якого об'єкта наукового дослідження. У світі все є системним: практика, практичні дії, знання, процес пізнання, навколишнє середовище, його зовнішні та внутрішні зв'язки. Відповідно до принципу системного підходу, кожна система впливає на іншу. Весь навколишній світ складається із систем, які взаємодіють [2].

Ціль будь-якої системи відіграє роль системоутворювального чинника. Довільне трактування поняття «ціль фізичної реабілітації» створює перешкоди для системних досліджень із метою вдосконалення реабілітаційного процесу. Виникає ситуація, коли для розв'язання термінологічних проблем доцільно застосувати системний підхід, а це складно зробити через невизначеність терміна «ціль реабілітації» та інших, пов'язаних із ним.

Отже, чітке окреслення термінів «мета», «ціль», «завдання» фізичної реабілітації – важлива наукова проблема. Її розв'язання відкриває шлях до подальших системних досліджень процесу фізичної реабілітації.

Роботу виконано в межах Зведеного плану науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури і спорту на 2011–2015 роки за темою 4.2 «Фізична реабілітація неповносправних з порушеннями діяльності опорно-рухового апарату» (керівник теми – проф. А. С. Вовканич).

Завдання дослідження:

- розглянути особливості фізичної реабілітації з позицій системного підходу;
- запропонувати трактування термінів мета, цілі, завдання фізичної реабілітації.

Методи дослідження – аналіз літературних джерел, системний аналіз та синтез, метод аналогій.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Філософський словник соціальних термінів подає таке тлумачення поняття «системного підходу»: це спосіб наукового пізнання та практичної діяльності, що вимагає розгляду частин у нерозривній єдності з цілим [3].

Склад підсистем й елементів, їх зв'язки та структуру окреслюють із допомогою морфологічного опису системи. Одним із перших його кроків є декомпозиція – розділення системи на частини. При цьому потрібно врахувати лише ті властивості частин системи, які визначають їх взаємодію з іншими. Таке виділення підсистем та елементів спрощує формальний опис і полегшує дослідження всієї системи [4].

Морфологічний опис системи залежить від зв'язків, які потрібно брати до уваги, їх важливості (зв'язки між головними, між другорядними підсистемами, між елементами), характеру (позитивні, негативні), структури (лінійна, ієрархічна, мережева, матрична, змішана), типу (прямий зв'язок, зворотний зв'язок) [3]. При порушенні зв'язків між елементами системи кожен із них буде відокремлений від загальної цілі, що унеможливить прояв закону синергії [5].

Із викладеного вище очевидно, що визначення поняття «загальної цілі» й наповнення його конкретним змістом є ключовим для системних досліджень у фізичній реабілітації.

Система фізичної реабілітації може моделюватися як педагогічна або дидактична, оскільки застосування фізичних вправ у реабілітаційному процесі повинно ґрунтуватися на дидактичних принципах. Звідси випливає подібність структурних елементів названих систем. Водночас досліджувана система функціонує в іншому середовищі та має іншу мету, що зумовлює її структурні особливості.

У морфологічному (топологічному) описі доцільно виокремити три основні компоненти (елементи) системи фізичної реабілітації:

- пацієнт;
- фахівець із фізичної реабілітації (фізичний реабілітолог);
- ціль / мета реабілітації.

Вони можуть розглядатися як підсистеми із власними елементами та зв'язками, серед яких важливо виділити найбільш значимі для фізичної реабілітації.

Фахівець із фізичної реабілітації (фізичний реабілітолог) може займати посаду інструктора / медичної сестри з лікувальної фізкультури згідно з Наказом МОЗ України від 29.03.2011 № 176 «Про затвердження примірних посадових інструкцій та кваліфікаційних характеристик з метою поліпшення лікарсько-фізкультурної служби в Україні».

У педагогічних системах елемент «ціль навчання» виконує роль системоутворювального чинника та визначає зв'язки між іншими елементами / підсистемами. У фізичній реабілітації «ціль» є тим елементом (підсистемою), який визначає зв'язки між підсистемами «фізичний реабілітолог» і «пацієнт».

Поняття «мета» академічний тлумачний «Словник української мови» визначає як «те, що хтось намагається досягнути, здобути, до чого прямує». У переносному значенні поняття «ціль» трактується як «те, до чого прагнуть, намагаються досягти, мета» [6].

У дидактиці та педагогіці проблема мети й цілей є важливою та актуальною, але залишається нерозв'язаною протягом тривалого часу. На цей факт звертає увагу І. Малафійк, посилаючись на роботи Я. Коменського, А. Макаренка, Ф. Корольова. Поняття «мета» та «ціль» об'єднує те, що вони належать до поняття «результат». «Результат» є продуктом певних дій і виражається через поняття «підсумок», «задача», «мета», «ціль», «ідеал»:

- підсумок – це найближчий бажаний результат, якого прагне досягти суб'єкт діяльності за певний час;
- задача – це проміжний результат із сукупності доступних і впорядкованих, так що він є певним кроком, який наближає досягнення мети;
- мета – це бажаний результат, недосяжний за певний проміжок часу, але доступний для досягнення в майбутньому;
- ціль – кінцевий результат, на досягнення якого спрямовані зусилля суб'єкта діяльності;
- ідеал – це результат, якого ніхто ніколи не може досягти, але до якого можна дуже близько підійти [7].

Термін «ціль навчання» в дидактиці та педагогіці означає кінцевий результат діяльності не на загал, а лише на визначеному етапі. Це поняття за обсягом менше, конкретніше й вужче за змістом, ніж мета навчання, і є її складовою частиною. Мета ж виявляє інтегративну функцію, виступаючи як спосіб інтеграції різних дій суб'єкта в певну послідовність чи систему. Вона є проектом, що визначає характер системних дій [7].

Аналогічний підхід доцільно застосувати до визначення співвідношення термінів «мета фізичної реабілітації» та «ціль фізичної реабілітації».

За визначенням дослідників, термін «мета системи реабілітації» полягає в досягненні у відповідний термін стійкого, оптимального саногенетичним можливостям відновлення порушених функцій індивідуума, пристосування його до навколишнього середовища й участі в соціальному житті зі змінами у зв'язку з хворобою соціальними функціями [8]. Тому мета фізичної реабілітації – це відновлення порушених рухових функцій відповідно до саногенетичних можливостей індивідуума.

Фізичну реабілітацію розглядають як складову частину медичної [9]. Досягнення мети системи фізичної реабілітації – умова досягнення загальної мети лікувально-реабілітаційного процесу.

Мета може бути досягнута по-різному:

- повне відновлення втрачених функцій;
- підтримка функцій на певному рівні;
- сповільнення втрати функцій (при незворотних змінах);
- формування компенсацій (при незворотних змінах).

Досягнення мети фізичної реабілітації сприятиме зростанню і / або підтримці фізичної активності та участі особи в соціальному житті. Індивідуальну мету доцільно описати доконаним видом дієслова: відновити професійну діяльність, повернутися до занять конкретним видом спорту, досягнути визначеного рівня незалежності (якщо повне відновлення неможливе).

Мета системи фізичної реабілітації може бути декомпонована в цілі системних реабілітаційних процесів – функціональних підсистем:

- **ціль обстеження** – описати функціональні проблеми (установити реабілітаційний діагноз);
- **ціль планування** – спланувати проведення реабілітаційних заходів (створити індивідуальну програму фізичної реабілітації);
- **ціль утручання** – досягнути визначеного рівня функцій на конкретному проміжку часу (виконати реабілітаційну програму);
- **ціль контролю** – підтримка функціонування системи фізичної реабілітації.

Зазначені цілі – кінцевий результат діяльності фізичного реабілітолога та пацієнта на різних етапах реабілітаційного процесу. Послідовне досягнення цілей функціональних підсистем відкриває шлях до досягнення мети фізичної реабілітації, яка визначає структуру реабілітаційного процесу, упорядковує його системно.

Цілі функціональних підсистем можуть бути декомпоновані на менші. Насамперед, це стосується цілей утручання. Потрібно наголосити, що саме їх мають на увазі фахівці, коли говорять про цілі реабілітації та їх постановку в SMART-форматі. Правильна постановка цілі втручання, її чіткий і конкретний опис (бажано в кількісних показниках) забезпечать виконання нею ролі системоутворювального чинника на етапі виконання реабілітаційної програми.

Цілі є елементами мети, повинні їй підпорядковуватись й однозначно відповідати на запитання: що потрібно зробити для її досягнення? Цілі вказують на способи досягнення мети.

Отже, мета фізичної реабілітації відіграє роль системоутворювального чинника та інтегрує цілі системних реабілітаційних процесів: обстеження, планування, утручання, контролю. Зазначені цілі виконують роль системоутворювальних чинників функціональних підсистем. У фізичній реабілітації, як і в педагогічній науці, мета вказує на кінцевий результат і є тим, задля чого здійснюється реабілітація.

У фізичній реабілітації цілі втручання поділяють на коротко- та довготермінові. Останні потребують більше трьох тижнів для досягнення.

Короткотермінові цілі є етапами в досягненні довготермінових і визначають можливість їх досягнення. Їх дострокове виконання або невиконання у встановлені терміни вносить корекцію в постановку довготермінових.

Досягнення цілей може відбуватися послідовно, коли досягнення однієї цілі стає ключем до іншої. Наприклад, без здатності протягом визначеного часу утримувати уражену нижню кінцівку над поверхнею підлоги пацієнт вимушено опиратиметься на уражену ногу. Якщо таке навантаження є протипоказаним, то навчання ходи й сама хода з милицями з перенесенням ваги лише через інтактну нижню кінцівку стануть неможливі.

Короткотермінові цілі також можуть досягатися паралельно. Їх одночасне успішне досягнення відкриває шлях для реалізації більшої довгострокової цілі, яка відіграє об'єднуювальну роль. Прикладом слугує одночасна підготовка верхніх та інтактної нижньої кінцівок, а також систем енергозабезпечення пацієнта для навчання ходи на милицях. Якщо таку роботу розпочати заздалегідь (наприклад під час перебування пацієнта на скелетному витягу), то терміни реабілітації значно скоротяться.

Успішне досягнення короткотермінових цілей створює атмосферу довіри та сприяє зростанню мотивації пацієнта.

Цілі реабілітації мають різну ієрархію. Ґрунтуючись на Міжнародному класифікаторі функцій (ICF), можна встановлювати цілі на рівні структур і функцій, а також на рівнях активності та участі. Згідно з реабілітаційною моделлю ВООЗ, установлення цілей можливе на рівні органа, організму й соціальному рівні.

Фізичні реабілітологи здебільшого встановлюють і досягають цілі реабілітації на рівні органа (функція та структури) й організму (активність). Реабілітацією на соціальному рівні (участь) займаються інші фахівці, зокрема ерготерапевти (occupational therapist).

Отже, у фізичній реабілітації, як і в інших видах діяльності, послідовне та паралельне досягнення цілей різної ієрархії утворюють «дерево цілей».

Розглядаючи реабілітацію як «комплекс завдань», науковці вказують на таку властиву їй рису, як залучення пацієнта (та його близьких) до виконання цих завдань у межах реабілітаційного процесу. Згідно із сучасними підходами реабілітація здійснюється переважно разом із пацієнтом, ніж для пацієнта [8]. Тому при постановці цілей потрібно враховувати його побажання та потреби. До уваги варто брати навіть такі сподівання, що можуть видаватися не зовсім реальними. По-перше, реабілітолог завжди прогнозує лише з певною ймовірністю. По-друге, пацієнт сам зможе скоректувати свої сподівання в той чи інший бік протягом періоду реабілітації, що спричинить перегляд цілей.

Цілі реабілітації завжди встановлюють заздалегідь, перед заняттям. Вони не можуть бути спільними, вони лише спільно обговорюються й установлюються. Якщо пацієнт письмово занотує узгоджені цілі, то це підвищить його відповідальність за їх досягнення.

Твердження окремих науковців про провідну роль родичів та опікунів у встановленні цілей є дискусійним [10, 11]. Досягнення мети реабілітації здійснюється за допомогою досягнення низки цілей, які коректно може поставити лише фізичний реабілітолог спільно з пацієнтом, опираючись на фахову інформацію. Участь у реабілітаційному процесі (не догляді!) родичів, рідних, близьких й опікунів обмежується частиною повноважень, делегованою їм фізичним реабілітологом, тому вважати їх найважливішою частиною реабілітаційної команди було б перебільшенням. Зазначені особи беруть участь лише в проведенні реабілітаційних заходів і не здатні трактувати фахову інформацію для постановки цілей. Для ефективної участі вони повинні не встановлювати, а знати й розуміти мету та цілі реабілітації.

Цілі як елементи системи фізичної реабілітації складаються з піделементів – завдань.

Завдання у фізичній реабілітації при порушенні діяльності ОРА найчастіше зводяться до виконання пацієнтом певних рухів і прийняти чи утримання визначених положень для досягнення цілей обстеження або втручання. Це своєрідні «цеглинки», що складають цілі. Виконання завдань є способом досягнення цілей.

Реабілітолог установлює завдання самостійно як перед, так і під час заняття, якщо виникає потреба. На відміну від цілей, завдання потребують лише згоди пацієнта на виконання, а не попереднього обговорення та узгодження.

Співвідношення мети, цілі та завдань фізичної реабілітації

Критерії для порівняння	Мета	Ціль	Завдання
Ієрархія системоутворювального чинника	система	функціональні підсистеми	—
Роль у реабілітаційному процесі	інтеграція цілей, орієнтир	спосіб / шлях досягнення мети	спосіб / шлях досягнення цілі
Хто встановлює	реабілітолог і пацієнт	реабілітолог і пацієнт	реабілітолог
Результат у реабілітаційному процесі	кінцевий	етапний	проміжний

Висновки й перспективи подальших досліджень. На основі морфологічного (топологічного) опису можна виділити три основні компоненти (елементи) системи фізичної реабілітації: пацієнт, фізичний реабілітолог (фахівець із фізичної реабілітації), мета реабілітації. Останній компонент відіграє роль системоутворювального чинника. Мета декомпонується в цілі фізичної реабілітації, що виступають системоутворювальними чинниками таких функціональних підсистем, як обстеження, планування, втручання та контроль.

Подальшого вивчення потребують структурні й функціональні компоненти системи фізичної реабілітації та методика постановки цілей у фізичній реабілітації.

Джерела та література

1. Восстановление двигательных функций после инсульта: нейрофизиологические основы и мишени для реабилитационных вмешательств [Электронный ресурс] / И. З. Самосюк, Ю. В. Фломин, Н. И. Самосюк, Н. И. Пионтковская // Международный неврологический журнал. – 2012. – Режим доступа : <http://www.mif-ua.com/archive/article/34531>.
2. Казиев В. М. Введение в анализ, синтез и моделирование систем / В. М. Казиев // Бином. Лаборатория знаний, Интернет-университет информационных технологий. – 2007. – 248 с.
3. Філософський словник соціальних термінів / В. П. Андрущенко, М. І. Бойченко, М. І. Михальченко, Т. В. Андрущенко. – 3-тє вид., доповн. – Х. : Р.І.Ф., 2005. – 670 с.
4. Коваленко І. І. Вступ до системного аналізу : навч. посіб. / І. І. Коваленко, П. І. Бідюк, О. П. Гожий. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. – 146 с.
5. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством : навч. посіб. / В. О. Василенко. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 504 с.
6. Словник української мови. – Т. 1–11. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sum.in.ua/s/cilj>
7. Малафійк І. В. Дидактика: навч. посіб. для студ. пед. спец. та вчителів / І. В. Малафійк. – К. : Кондор. – 2009. – 400 с.

8. Реабілітаційна медицина: основні поняття та дефініції [Електронний ресурс] / В. П. Лисенюк, І. З. Самосюк, Н. І. Самосюк, А. В. Ткаліна // Международный неврологический журнал. – 8 (54). – 2012. – Режим доступа : <http://www.mif-ua.com/archive/article/34537>.
9. Мухін В. М. Фізична реабілітація : підруч. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту / В. М. Мухін. – К. : Олімп. л-ра, 2005. – 472 с.
10. Камаева О. В. Мультидисциплинарный подход в ведении и ранней реабилитации неврологических больных : метод. пособие. – Ч. 5 : Физическая терапия / О. В. Камаева, Полина Монро, З. Ф. Буракова, О. Б. Зычкова, А. А. Иванова, В. А. Сорокоумов, М. Е. Тищенко. – СПб., 2003. — 42 с.
11. Піонтківська Н. І. Фізична реабілітація — важливий крок до незалежного життя після інсульту [Електронний ресурс] / Н. І. Піонтківська, Ю. В. Фломін, Н. І. Самосюк // Международный неврологический журнал. – 2012. – Режим доступа : <http://www.mif-ua.com/archive/article/34553>.

Анотація

Актуальність. Для розв'язання термінологічних та інших проблем фізичної реабілітації доцільно застосовувати системний підхід. Водночас його використання ускладнено у зв'язку з невизначеністю системних понять, зокрема «мета», «ціль».

Завдання дослідження:

- розглянути особливості фізичної реабілітації з позицій системного підходу;
- запропонувати трактування термінів «мета», «ціль», «завдання фізичної реабілітації».

Методи дослідження – аналіз літературних джерел, системний аналіз та синтез, метод аналогій.

Результати досліджень. На основі морфологічного (топологічного) опису виділено основні компоненти (елементи) системи фізичної реабілітації. Окреслено функціональні компоненти фізичної реабілітації. Установлено, що у фізичній реабілітації не визначено поняття системоутворювального чинника. Запропоновано трактування термінів «мета фізичної реабілітації», «ціль фізичної реабілітації», «завдання фізичної реабілітації». Підкреслено важливість подальшого вивчення структурних і функціональних компонентів системи фізичної реабілітації.

Висновки. Мета відіграє роль системоутворювального чинника системи фізичної реабілітації. Мета декомпонується в цілі фізичної реабілітації, що виступають системоутворювальними чинниками функціональних підсистем. Подальшого вивчення потребує методика постановки цілей у фізичній реабілітації.

Ключові слова: система фізичної реабілітації, мета фізичної реабілітації, цілі фізичної реабілітації, завдання фізичної реабілітації.

Андрей Герцык. Цели и задачи физической реабилитации: системный подход. Актуальность. Для решения терминологических и других проблем физической реабилитации целесообразно применять системный подход. В то же время, его применение затруднено в связи с неопределенностью системных понятий, в частности «цель».

Задачи исследования:

- рассмотреть особенности физической реабилитации с позиций системного подхода;
- предложить трактовку терминов цель, задачи физической реабилитации.

Методы исследования – анализ литературных источников, системный анализ и синтез, метод аналогий.

Результаты исследований. На основе морфологического (топологического) описания выделены основные компоненты (элементы) системы физической реабилитации. Определены функциональные компоненты физической реабилитации. Установлено, что в физической реабилитации не определено понятие системообразующего фактора. Предложены трактовки терминов «цель физической реабилитации», «задачи физической реабилитации». Подчеркивается важность дальнейшего изучения структурных и функциональных компонентов системы физической реабилитации.

Выводы. Цель играет роль системообразующего фактора системы физической реабилитации. Цель (укр. «мета») декомпонуется в цели физической реабилитации, которые выступают системообразующими факторами функциональных подсистем. Дальнейшего изучения требует методика постановки целей в физической реабилитации.

Ключевые слова: система физической реабилитации, цель физической реабилитации, задача физической реабилитации.

Andrey Gertsik. Purpose, Goals and Objectives of Physical Rehabilitation: Systematic Approach. Actuality. To solve terminological and other problems of physical rehabilitation it is advisable to apply a systematic approach. However, its use is difficult because of the uncertainty of system concepts, in particular «purpose» «goal», «objective».

Objectives of the study:

- to consider the peculiarities of the physical rehabilitation from the standpoint of systematic approach;
- to offer interpretation of terms the purpose, goal, objectives of physical rehabilitation.

Research methods: literature analysis, system analysis and synthesis, method of analogies.

Results. Basic components (elements) of the system of physical rehabilitation were selected on the basis of morphological (topological) descriptions. Functional components of physical rehabilitation were defined. It is found, that notion of system-forming factor of physical rehabilitation is not defined. An interpretation of the terms «purpose of the physical rehabilitation», «goal of the physical rehabilitation», «objective of the physical rehabilitation» was proposed. It was emphasized the importance of further study of the structural and functional components of the physical rehabilitation system.

Conclusions. The purpose serves as a system-forming factor of the system of physical rehabilitation. The purpose can be decomposed into goals of physical rehabilitation, which are system-forming factors of functional subsystems. The technique of goal setting in physical rehabilitation needs to be studied further.

Key words: *system of physical rehabilitation, purpose of the physical rehabilitation, goal of the physical rehabilitation, objective of the physical rehabilitation.*